

ТЕМА 23. УКРАЇНЬСЬКА СРР В УМОВАХ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ (1921–1928 РР.)

Причини вступу УСРР у СРСР. На початок 20-х рр. ХХ ст. УСРР була юридично незалежною державою. Але державний суверенітет її був досить вузьким. Всі радянські республіки мали спільне політичне керівництво. Правлячою була більшовицька партія, місцеві республіканські організації якої не мали автономії. Керівництво радянськими республіками здійснювалося з одного центру — ЦК РКП(б). Це робило їх залежними від настроїв Москви. Система угод між радянськими республіками характеризувалася як «договірна федерація». Насправді державні органи УСРР не мали автономії й підпорядковувалися Москві. Це дає підстави охарактеризувати УСРР на початку 20-х рр. як псевдодержаву. Те саме засвідчив і договір між УСРР і РСФФР, укладений у грудні 1920 р. У середовищі КП(б)У проявлялося відверте, цинічне ігнорування національної культури, презирливе ставлення до неї. Шовінізм викликав у населення і частини партійних працівників України прагнення до реального, а не декларативного суверенітету. Все це свідчило про нежиттєздатність договірної форми федерації.

Входження УСРР до складу СРСР. Більшовики розгорнули кампанію підтримки утворення союзної держави. У грудні 1922 р. процес юридичного оформлення СРСР вступив у завершальну фазу. 10 грудня в Харкові відбувся Сьомий Всеукраїнський з'їзд рад, який схвалив Декларацію про утворення СРСР і проект Конституції СРСР. І з'їзд рад СРСР відбувся **30 грудня 1922 р.** На ньому було ухвалено декларацію і договір про утворення СРСР. До його складу увійшли Білоруська СРР, Закавказька Федерація, Російська Федерація й УСРР. Завершення оформлення СРСР було пов'язане з ухваленням Конституції, це відбулося 31 січня 1924 р. У травні 1925 р. завершується процес входження України до складу СРСР. ІХ Всеукраїнський з'їзд рад затвердив новий текст Конституції УСРР, у якому було законодавчо закріплено вступ радянської України до СРСР.

Наслідки вступу УСРР у СРСР:

- втрата навіть формальної незалежності, повноваження стосувалися лише внутрішніх справ, культурно-освітньої сфери, місцевої промисловості, охорони здоров'я, сільського господарства, право на вихід зі складу СРСР було фікцією, бо цілком залежало від позиції ЦК партії більшовиків;
- закріплення територіальної цілісності України, хоча й в несправедливих щодо України кордонах, існування власного адміністративного апарату, визнання культурно-освітніх прав українців і національних меншин.

1921–1923 рр. — голод в Україні. Економічне становище після кількох років війни було дуже складним;

- у 1921 р. воно погіршилося через посуху і неврожай, які охопили степові райони України. Урожай сьвяг лише 30 % від рівня 1916 р. за рахунок північних і правобережних земель, які постраждали значно менше;
- війська перекрили всі шляхи, що зв'язували північні області з південними;
- незважаючи на неврожай, на Півдні тривали хлібозаготівлі. Жодна з губерній, яка голодувала, не була звільнена від податку. Безперечно, головною причиною трагедії була політика влади, бо це була не перша і не остання посуха на Півдні України;
- хліб з України вивозили в Поволжя, що голодувало, промислові центри Росії, експортували за кордон;
- Москва фактично впровадила голод як ефективний засіб придушення повстанського антибільшовицького руху. Те, що не вдалося здійснити за допомогою зброї, зробила кістлява рука голоду;

Це викликало величезні жертви: 1,5–2,0 млн померлих осіб. У той же час з інших районів Росії, Казахстану, де також голодували, переселяли людей в Україну. Лише з другої половини 1922 р. деяка допомога населенню районів, що голодували, почала надаватися міжнародними організаціями (більша частина пожертвувань йшла в Росію). Але голод в Україні був ліквідований тільки в 1923 р.

Причини та особливості впровадження непу в Україні: внутрішнє становище УСРР на початок 20-х рр. характеризується як господарська розруха. Керівництво й далі стояло на позиціях «воєнного комунізму» з його продовольчою розкладкою; але в країні вибухнула гостра криза, в основі якої було неприйняття широкими народними масами цієї політики. У лютому 1921 р. на території УСРР зафіксовано 118 значних повстань, спрямованих проти політики «воєнного комунізму». Незадоволення більшовицькою диктатурою наростало і в робітничому середовищі. Отже, РКП(б) зіткнулася з масовим опором її політиці комуністичного будівництва.

Х з'їзд цієї партії, який відбувся у березні 1921 р., відмовився від «воєнного комунізму».

Особливості:

- широко розрекламований неп у 1921 р. так і не прийшов в українське село (1922 р.);
- установлення високої ставки продподатку, при його вилученні застосовувалися репресивні заходи.

Неп в УСРР та її складові:

- першим і найголовнішим кроком до нової економічної політики (непу) була заміна продовольчої розкладки на продовольчий податок;
- допускалося застосування вільнонайманої праці в селянських господарствах, оренда землі;
- сприяння кооперації, гальмування розвитку великих індивідуальних господарств;
- у місті ця політика запроваджувалася швидше. У 1921 р. були скасовані заборони на дрібне приватне підприємництво і торгівлю. Частина націоналізованих підприємств передавалися в оренду, концесії;
- дозвіл найманої праці у промислових і торгових закладах;

- зміни в керівництві державного промисловістю: відмова від жорсткої централізації, трудових мобілізацій, широке впровадження економічних методів господарювання, господарського розрахунку. На цих засадах працювали державні підприємства, які об'єднувалися в трести. Зрівнялівка в оплаті праці відходила в минуле, натомість запроваджувалася відрядна оплата, що враховувала кількість і якість праці.

Але доки політична влада була в руках більшовиків, великі підприємства, банки, транспорт, зовнішня торгівля залишалися державними, керівництво було спроможним тримати під контролем капіталістичні відносини в економіці. Отже, несп був реакцією на об'єктивні обставини — кризовий стан економіки, невдоволення селян продрозкладкою, спад світового робітничого руху тощо. Запровадження непу в Україні зумовило відродження приватної ініціативи, сприяло поліпшенню економічної ситуації.

Неп обмежувався сферою економічного життя. Відповідних політичних змін у суспільстві не відбувалося. Навпаки, тоталітарні тенденції посилювалися. У 1925 р. оголосила про «саморозпуск» Українська комуністична партія, єдина, крім РКП(б), політична партія.

Відбудова народного господарства. Процес стабілізації економічного та соціального життя в Україні:

- перехід до непу поклав початок відбудові народного господарства. До середини 20-х рр. виробництво електроенергії та продукції машинобудування перевищило довоєний рівень, а от рівень чорної металургії був далеким від цього показника. Питома вага продукції промисловості України в СРСР становила майже 24 %;
- особливо швидко відбудовувалася легка і харчова промисловість. У цих галузях були досить сильні позиції приватного капіталу. Неп дозволював життєздатність. Приватновласницький сектор становив лише 5,7 %;
- можна вважати, що на кінець 1925 р. відбува промисловості України закінчився. Сільське господарство перевищило обсяг довоєнної валової продукції у 1926–1927 господарському році;
- у грудні 1925 р. черговий з'їзд РКП(б), який перейменував партію на ВКП(б), ухвалив рішення за коротким терміном перетворити країну з аграрної в індустріальну, тобто **визнав курс на індустріалізацію**.

Причини «українізації». Перехід до непу визначив зміст і напрями розвитку національної культури в 20-х рр. Держава прагнула за всяку ціну зберегти контроль над культурою, усіма правами духовного життя:

- керівництво бачило, що без задоволення мінімуму національних потреб українського народу доля білшовизму буде під загрозою, тому потрібно знайти спільну мову з селянством, залучити на свій бік інтелігенцію;
- прагнення посилити контроль і вплив комуністичної партії в суспільстві через українську мову;
- створення позитивного, демократичного образу радянської влади на міжнародній арені;
- українізація мала замінити певний суверенітет УСРР, втрачений після входження до СРСР.

Саме ці обставини були основою політики «коренізації», яка після XII з'їзду РКП(б), що відбувся у 1923 р., стала впроваджуватися в усіх радянських республіках, а в Україні мала назву **українізації**.

Політика «коренізації» в УСРР (українізація):

- передбачала виховання кадрів із представників корінної національності;
- запровадження в роботу партійного, радянського та господарського апаратів рідної для населення мови;
- розширення мережі шкіл та інших навчальних закладів із рідною мовою, видання преси, книг;
- розвиток національної культури під керівництвом партії, вивчення національної історії, традицій.

Важливе значення мало те, що ключовим у справі українізації наркоматом освіти в 1924–1927 рр. керував **Олександр Шумський**, а в 1927–1933 рр. — **Микола Скрипник**. Вони зробили чимало для ліквідації пригнобленого становища, в якому український народ перебував до революції.

Наслідки українізації, її вплив на українську культуру й ментальність населення УСРР:

- сприяла залученню до культурного будівництва багатьох представників національної інтелігенції, зокрема повернувся в Україну видатний історик М. Грушевський, актор М. Садловський, приїхали галицькі дітячі;
- кількість українців у держпараті зростає з 35 до 54 %, в апараті ЦК партії 42 % володіли мовою народу;
- на діловодство українською мовою перейшло 75 % місцевих державних установ і організацій;
- рідною мовою навчалися у 25 % вишів, 50 % технікумів, 85 % початкових шкіл, 97 % дітей у школах;
- українською мовою видавалося до 89 % періодичних видань, ставили п'єси близько 75 % театрів;
- відбувся стрибок у розвитку культури («Відродження», згодом «Розстріляне відродження»);
- забезпечено культурно-національні права нацменшин (1927 р. — визнані росіяни, Молдавська автономія);
- українці перетворилися на модерну урбанізовану та консолідовану націю, що порушило рівновагу між комуністичним режимом і українським національним рухом.

Але це явище більшовиками підпорядковувалося основному завданню — перебудові культури в Україні на засадах комунізму. Українізація допускалася лише тією мірою, якою не суперечила інтересам найвищого партійного керівництва. Багато українських керівників, будучи росіянами або російськомовними, чинили опір українізації. Повільний хід дерусифікації партійних структур визначив характер і теми українізації в цілому.

У самому середовищі КП(б)У існувало невдоволення диктатом Москви в усіх сферах життя. У 1926 р. О. Шумський піддав критиці політику більшовиків, спрямовану на насадження на керівних постах представників неукраїнської частини населення. Він піддав критиці Л. Кагановича, вимагаючи замінити його

українцем, але сам поплатився посадою. Молодий економіст Михайло Волобуєв аргументовано довів, що Україна, як і за часів царизму, залишається економічною колонією Росії. Виступи цих діячів були проявом національно-комуністичних поглядів, прихильники яких прагнули примирити комуністичні ідеї із завданнями національного відродження України. Ці погляди не отримали підтримки у керівництві партії, а їх автори були критиковані, згодом репресовані.

Отже, українізація створила своєрідну соціально-політичну ситуацію, котра стимулювала сплеск національно-комуністичних настроїв в Україні. За сприятливих умов вони могли втілитися в національну форму суверенної радянської державності в Україні. Але наприкінці 20-х рр. ці тенденції були перервані.

Кампанія з ліквідації неписьменності дорослих. Одним з важливих завдань культурно-освітньої роботи була ліквідація неписьменності серед дорослого населення. Ставилося завдання не лише навчити робітників і селян читати, писати та рахувати, а й прищепити їм комуністичну ідею. Уся навчальна література мала забезпечити поєднання елементарної освіти з вихованням відданості новому ладові, непримиренності до його противників. З 1921 р. — створення шкіл для ліквідації неписьменності (лікнепи), з 1923 р. — товариство «Геть неписьменність!», очолював Г. Петровський. 70 % дорослих у містах і 50 % у селах навчилися грамоті — кінець 20-х рр.

Українське національне відродження 20-х рр. Особливості розвитку української культури в цей період. Освіта. Наприкінці 1925 р. поза школою залишалося ще понад 40 % дітей шкільного віку. Українці серед студентів вишів становили лише трохи більше половини, хоча їх було 80 % від усього населення республіки.

Наука. Всеукраїнську академію наук у 20-х рр. очолювали визначні природознавці В. Липський і Д. Заболотний. Особливо плідно діяв історико-філологічний відділ, у якому працювали видатні мовознавці Агатангел Кримський і Сергій Сфрємов. Ідеологізація діяльності наукових установ. Партійна оцінка діячів науки.

Література. Найпомітнішою постаттю в літературі того часу був **Микола Хвильовий** (справжнє прізвище Фітільов), лідер Вільної академії пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ). У літературній дискусії 1925–1928 рр. про шляхи розвитку української літератури він наполягав на недоцільності однобічної орієнтації на російську культуру, закликав брати найкраще з європейських досягнень. Письменник був розкритикований генеральним секретарем ЦК КП(б)У (1925–1928 рр.) **Л. Кагановичем**. Інші видатні письменники — П. Тичина, В. Сосюра, М. Зеров, М. Рильський, М. Драй-Хмара, В. Підмогильний, Г. Косинка, Б. Антопенко-Давидович, М. Куліш.

Образотворче мистецтво. Тривала діяльність художників оригінальної школи послідовників **М. Бойчука**, в творчості яких у неповторний синтез зливалися елементи староукраїнського та візантійського живопису. В театральному мистецтві виділявся театр ім. І. Франка під керівництвом Г. Юри й, особливо, театр «Березіль», на чолі якого стояв видатний режисер **Леся Курбас**. Наприкінці 20-х рр. прославився своїми фільмами «Звенигора», «Арсенал», «Земля» кінорежисер **Олександр Довженко**.

Політика більшовиків щодо релігії та церкви в Україні. У 1921 р. була офіційно створена Українська автокефальна православна церква (УАПЦ), митрополитом якої був обраний Василь Липківський. Це було визначною подією церковного життя України. Служба в автокефальних храмах велася українською мовою. Існування УАПЦ влада дозволяла поки тривав неп і діяв курс на українізацію. Офіційно проголошено свободу совісті, відокремлено церкву від держави і школу від церкви. У 1921–1923 рр. під приводом боротьби з голодом відбулося відкрите пограбування храмів. Протягом 20-х рр. не припинялася атеїстична пропаганда.

Історія України: комплексна підготовка до ЗНО/
Панчук І.- Тернопіль, 2014